

Firəngiz Əlizadənin "Bayatılar" kompozisiyası

Fidan Aslanova

U Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının dissertantı

E-mail: rebelle_fleur87@mail.ru

Firəngiz Əlizadənin vokal kvartet üçün "Bayatılar" əsəri 2001-ci ildə yazılıb. Bu əsər musiqi Azərbaycan musiqisində vokal kvartet üçün müsəyyisət yox nüməsi kimi ilk silsilədir. Odur ki milli musiqidə tuluğu yox, ilk növbədə, yeni jannın təmsilçiliyi baxımından maraqlıdır.

Qeyd edək ki, "Bayatılar" əsəri Almaniyanın Hamburq şəhərində məşhur Hans Sikorski nəşriyyatında çapdan çıxan partitura üzrə təhlil olunmuşdur. Partituranın ilk sahifəsində əsərin ifasına dair bəstəkarın göstərişləri təqdim edilib. Burada əsərin müəllifi

tarafından bayatılar haqqında məlumat və vokal kvartet üçün seçilən bayatılarnı poetik mətni verilir. Eyni zamanda sözlərin düzgün tələffüzü ilə bağlı xarici ifaçılar üçün bir sıra tövsiyələr yer alır.

Firəngizadənin vokal kvartet üçün "Bayatılar" uç xor miniaturından ibarət yığcam silsilədir. "Bayatılar" - müasir bəstəkar yaradıcılığında xalq bədii təfəkkürünün, musiqi sənətlərinin imkanlarına yeni mövqədə baxış, əldə etdiyi tərəvəti, yeni estetik-bədii nəticə ilə marhələ açan əsərdir.

Miniatur silsiləsinin adından görüldüyü kimi, bəstəkar xalq yaradıcılığının ənu və özünəməxsus bir jannına - bayatılara müraciət etmişdir. Qeyd edək ki, öz-özlüyündə bu müraciət hələ ötən əsrin 60-70-ci illərinin "xalqlıq" əhvali-ruhiyyəsindən yaranmışdır.

Rus musiqisində, eləcə də başqa bəstəkarlıq məktəblərində xalq poetik mətnlərinə müraciətli yazılmış əsərlər oluncadır. Azərbaycan musiqisində isə xalq yaradıcılığının qədim jannına üz tutan bəstəkarların sayı bir o qədər də çox deyil. Yeni gəlmişçən, bəzən manada Aqşın Əlizadənin "Bayatılar" ilk nümunədir. Firəngizadənin "Bayatılar" toplı "folklor" əsərinin yaranması Azərbaycan xor musiqisi sahəsində qənauculuğuna qədərdir.

Bayatı - Azərbaycan bədii-adəbi təfəkkürünün qədim və cılanmış məhsuludur. Deyə bilirik ki, bayatını oxuyanda istar-istarəmzə sənəti onun musiqisindəni dərtir əqidsən və Azərbaycan dilində oxmaq sözünün iki mənası olduğunu anlıyarsən. Bayatıda xalq öz sevincini, dərdini, bala və faciəsini, arzu və dilayını, məzali yumorunu səsləndirir. Nağmalar, oxşamalar, laylar, ağıllar bayatı üstündə oxunur. Xalq musiqi yaradıcılığının formalaşdırılma prinsiplərində, yeni təsnifatında da poetik əsas kimi bayatılarnı "sözü" tutarı və əhəmiyyətlidir.

Firəngiz Əlizadə bayatılar təkcə şeir forması kimi deyil, özündə musiqi əhəngini, əlaqədar olduğı musiqi jannının da əlamətlərini, ənənəvi təəcəssüm formalarını gəzdirən cəxəmənlə forma kimi götürərək, onların müəllifi təxəyyülündəki musiqisi "əstismək", el bayatılarnı müasir kökdə və üslubda səsləndirmək istiqamətində uğurlu addım atmışdır.

"Bayatılar" həm də müasir musiqi dilinin əlifbasına yiyələnib yeni şəkildə xalqlıq ruhu yaratmaq cəhədidir. Müəllif "Bayatılar"da həmin bədii məqsədin yüksək səviyyədə halinə nail olub.

Miniatur silsiləsi üçün seçilən bayatılarnı vəziəni çox oynadır. Sədə, yığcam forması ilə milli musiqidə poetik əsas kimi maraq

döğür. Bayatı şifahi ənənəli musiqi jannı kimi də diqqətəlayiqdir.

Qeyd edək ki, xor miniatur jannı bir çox musiqi Azərbaycan bəstəkarlarının müasir diqqəti çəkib. Müxtəlif dövr ərzində bu janna İsmayil Hacıbəyli, Sədi İbrahimov, Faiq Cəfərov, Firəngiz Əlizadə, Azər Dadaşov, Qalib Məmmədov, Faiq Nəgəyev, Əlnarə Dadaşova, Cəlil Abbasov və başqa bəstəkarlar müraciət etmişlər. Lakin bu jannı yaradıcılıq arealı yuxarıda sadələnən şəxsiyyətlərlə məhdudlaşmış. Müasir bəstəkarların xor miniaturlarına xüsusi marağı ölkəmizdə fəaliyyət göstərən musiqi kollektivlərinin yaradıcılıq aktivliyindən və onları istedadlı bədii rəhbərlərinin fədakar münasibətindən irəli gəlir. Daim xor musiqisindəni inkişafda böyük rol oynayan, musiqi əsərinin bütün mürəkkəb təzahürətlərini dərk edib sevan, onu həziqliqli dilynəyi auditoriyasına çatdırmaq bacaran yeni ifaçılar meydana çıxaraq öz sözlərini demişlər.

Məlumdur ki, müasir Azərbaycan xor musiqisində xalq-məhənanı və lad dömlərini XX əsr dünya musiqi təcrübəsində yeni olan müasir xromatik, polifonik harmoniyalarla, ritmik usullarla yeni bir şəkildə növbələşməsi on plana keçmişdir. Avropa imitasiyaları polifoniya usulları, xor çoxsəyisindəni inkişaf vəstislərini cəsaratla tətbiqinə başlanmışdır. Xor miniaturına meyl müxtəlif nəslə və üslub tərzinə mənsub bəstəkarların birləşdir. Xor miniaturlarının kamərə jannı bəstəkarları həm də səs fədesinin yığcamlığı və sərbəst təmbr növbələşmələri, miniaturlılığı və quruluş plastikliyi ilə özünə cəlb edir. Xor sahəsində kamərə jannlarına havas, şübhəsiz ki, mu-

siqimiz estetik səviyyəsinin yüksəlməsinə, onun ideya-yaradıcı diapazonunun genişlənməsinə səbəb olmuşdur.

Azərbaycan musiqisində xor miniaturlarını qidalandıran poetik obrazlar dairəsi kifayət qədər genişdir. Bəstəkarlarımız mutəmadi şəkildə Nizami Gəncəvi (Q. Qarayev, C. Hacıyev), Nəbi Zəzəni (A. Əlizadə, F. Əlizadə), Səməd Vurğun (M. Düluyev, A. Dadaşov), Rəsul Rza (X. Mirzazadə, A. Cəfərova), Bəxtiyar Vahabzadə (R. Mustafayev, X. Mirzazadə), Məmməd Rahim (C. Hacıyev, Ə. Cəvəngirov), Musa Yaqub (A. Dadaşov) poeziyasına müraciət edirlər. Digər xalqların poetik mənbələri də onları maraqlandırır: C. Cahangirov (A. Puşkin, N. Hikmət), I. Hacıbəyli (L. Tolstoy), Q. Məmmədovun (Davidin psalm-ları) yaradıcılığı buna misaldır. Sözsüz ki, bütün sadələnən milli məktəbin yetkinliyindən, onun milli təmətik hüdudlarından kənara çıxmaq bacarığında söz aqır.

Həç şübhəsiz ki, xalqın öz qənciyyəsinə, poeziyaların qədim qatlarına, məhni folkloruna artan marağından insaniyyət kimi poetik bir janna istiqamətlənir. A. Əlizadənin "Bayatılar", S. İbrahimovun "Əziyyətim", A. Cəfərovun "A çəpəli üçün bəş xor" miniaturları xalq bayatılarnı mətni əsasında yazılmışdır. Ə. Əlizadə "Qədim lay-lay", R. Mustafayev (bəş xor), X. Mirzazadə "Laylay", Ə. Cəvəngirov "Ay gülmün", F. Nəgəyev "Laylay", Cəlil Abbasov "Ninnim" xor miniaturları xalqın sözlərinə bəstələnib. Qeyd edək ki, xor əsərlərinin təşəkkülü və inkişafında U. Hacıbəylinin xalq çalğı alətləri orkestrinin müsyiyatında xor üçün "Ay, bəri bax", "Gədək gəzək başqədə", "Aman nənə", "Na gözəldir" xalq məhni nəğmələri vacib mənba olmuşdur.

Poetik materialın müxtəlifliyi işləmələri keçirdiyimiz dövrə aid xor miniaturlarının üslub axtarışının bəllüğüünə səbəbidir. Qeyd edək ki, Firəngiz Əlizadə "Bayatılar" xor miniatur silsiləsindən əvvəl Nəbi Xəzrinin sözlərinə yazdığı məşhur "Pəyz" xorunda xor əhəngdərlə qəz gözəl yiyələnmiş təsdiqlənmişdir. Bu əsərdə qəz qəpələ çoxunun təmbr rəsulərini köməyi ilə solğun boyalı pəyz təbiiyyətin obraz yaradır. Müəllifin xor "akvareli" poetik mətnə və dumanlı pəyz peyzajını əh-bəvasinə incəliklə nüfuz edilməsi ilə fərqlənir.

"Bayatılar" miniatur silsiləsi 3 xordən ibarətdir. Silsilənin əsasını əhvali-ruhiyyə və təmən tənzid qarşılıqlı əlaqədə dayanılan ənənəvi prinsip təşkil edir. Miniaturların musiqi dilinə xalq kökləri ilə sax bağlıdır ki, bu da ilk növbədə, lad-intonasiya quruluşunda, səviyyəvi ritmik cəvklilikdə, başlanğıc melodik ocaqların variant təkrarlarına əsaslanan sərbəst və təbii inkişafda özünü göstərir. Silsilənin xor fakturası xüsusi yığcamlığı və intəmizliyi ilə fərqlənir. Bu əsərin fakturası xüsusiyyətlərini materialın özündə başqa, həm də musiqi bəstəkar yazısına xas təməlləyən müsyiyənləşdir. Miniaturların melodikasına F. Əlizadə milli ladların səyisəyi formullarına soykənir.

Bəstəkar əsasən məhəbbət hissinin ən müxtəlif emosional çəllərini əks etdirən bayatılardan bəhrələnir. Bayatılarda lirik, həzin el əhvalının atri duyulur. Üz məhəmmət çəlləri - müasir bəstəkar Firəngiz Əlizadənin klassikasına heyətməzlikli həyata keçirdiyi aydın, mütənasib biçim, ölçü hissi üslub zövqi, dərindən, kökündən duyulan xalqlıq və bu komponentlərin yeni kəşifmə müstəvisinə yeni gəyənən unikal müasirlik duyumu və intuisiya - əsərin uğur təminatdır.

Əsərin təhlili zamanı xor miniatürünün musiqisində polifoniyanın rolu, milli və Avropa ənənələrinin əhəmiyyəti diqqətə çəkir. F.Əlizadə tərəfindən təqdim olunmuş zəngin musiqi materialı öz-özlüyündə həm maraqlıdır, həm də Azərbaycan müəllifinin ziyələndiyi xor yazısını inandırıcı surətdə ifadə edir.

Bastəkərin folklor nümunələrinə müraciəti xor çoxsəsliyi yaxşı məlum olan musiqi materialı üzərində dərk etmək arzusunda irəli gəlmişdir. Müəllif xalq bayatılarının çox böyük bədii-ifadəli potensiyasını, onun daxilində mövcud olan gizli çoxsəslik elementlərini yaxından duyur. Öz işləmələrində melodiyani sadə, lakin mənalı və təsirli ifadə vasitələri ilə vurğulayaraq, onların əzəli və təbii gözəlliyini üzə çıxır. Dördsəsli xor üçün xalq bayatı işləmələrini yaradarkən onlara olduqca ehtiyatla yanaşır. Melodiyani bəzən təksəsli şəkildə təqdim edir (I miniatür – “Xoş bahar gəldi”, II miniatür – “Uca dağlar başında qarlar əridi”), müxtəlif xor qrupları arasında intonasiya səsleşmələri tətbiqləyir (III miniatür – “Qızıl lələlər şəhlə bəzəndi”), harmonik çoxsəsliyə, bayatının solo başlanğıcı və xor naqaratları üsullarının qarşılıqlı əlaqəsindən bəhrələnilir. Azərbaycan xoru üçün xüsusi repertuar yaratmaqla bastəkər, müğənni və dinlayıcılar tərəfindən çoxsəsli musiqinin mürəkkəb texniki üsullarının qavranılmasına şərait yaradır.

Miniaturların hər üçü təbiət obrazları ilə bağlıdır. F.Əlizadə polifonik texnikanın komayı ilə oyanan təbiət obrazını (“Xoş bahar gəldi”) məharətlə əks etdirərək, dərin sevinc hissi formalaşdırır. Bu xorda baharın gəlişi sanki çiçəklənən məhəbbət ətri saçır. Uyğun şəkildə xor partiturası – imitasiyalı polifoniya və ahangdar melodik xətlərinin tətbiqi üzərində qurulmuşdur.

Bastəkərin “Uca dağlar başında qarlar əridi” xor miniatürünü, həmçinin parlaq şairinə lövhə olub, dördbəndli lirik bayatı ruhludur. F.Əlizadə bu xor miniaturünün musiqisində bayatının poetik intonasiyalarının özünəməxsusluğunu ustalıqla üzə çıxır.

“Qızıl lələlər şəhlə bəzəndi” miniaturunda xor yazı texnikasını yaxşı bilən bastəkər xor nümunəsində həlim və təbii səs ahangına, linear-melodik inkişaf zamanı səslərin harmonik vəhdətinə nail olur. Öz taravı və həlmiyyəti ilə seçilən xor miniaturlarında polifonik başlanğıc, əsasən, səsalı inkişaf tematizmi ilə, bəzi hallarda isə polifonik imitasiyalarla səciyələnilir. Bununla barəbar, şaquli harmonik xəttə meyillilik özünü göstərir.

Digər tərəfdən xor miniatürələri Azərbaycanladlarının emosional ifadə vasitələrinə dair təsəvvürləri genişləndirir. Miniaturlar çoxplınlı və təzəddir ki, bu da onların musiqisinin xarakter müxtəlliyini nəzərə çarpdırır. Məsələn, I və II xor miniaturələri “Rast” ladinin səssirasına əsaslanısa da, tamamilə fərqli obraz- emosional təsir bəxş edir. Həmin lad I və II miniaturələrdə öz daxilində harmoniyani zənginləşdirən yönəlmə və qarşılaşdırma imkanlarını ehtivəlayır. Bu bayatılarının musiqisinə dolğun xor tərkibi daxil edir və xorun çoxplınlı və müxtəlif xarakterli şərhini verir.

Lirik mərkəz olan III xor miniaturü üçün “Şüştər” və “Bayatı-Şiraz” ladan bastəkər tərəfindən xüsusiə seçilir. Miniaturün lirik melodi-kası hiss olunacaq dərəcədə canlı ifadə olunmuşdur. Xor fakturası lakonik və relyefli ifadə vasitələri ilə növbələyir.

“Qızıl lələlər şəhlə bəzəndi” xor miniaturündə musiqi sanki poetik mətnin işıqlı lirəkəsi ilə üzvi əlaqədədir. Onun xüsusi ifadəliliyi melodiyanın ağır inkişaf edən ahangdarlığında üzə çıxır. “Şüştər” və “Bayatı Şiraz” ladarlarının səciyyəvi gedışləri olduqca səmimi və həlim səslənilir. Müəllif bu miniaturdə homofon-harmonik yazı üslubuna dayaqlanır. Bastəkər insan səslənilirə gədir imkanlarını maksimal dərəcədə üzə çıxarır və intonasiyaların incə çalarları vasitəsilə arzu və xayalları dolğun obrazını yaradır.

III miniaturün xor musiqisində lirik emosiyaların müxtəlif çalarları üzə çıxır. F.Əlizadə üslubu üçün həm lad-intonasiya quruluşunun vasitəsi ifadəsi, həm də onun klassik Avropa üslubu prizmasından vasitəli əksi çox səciyyəvidir. Umumiyyətlə, qeyd olunmalıdır ki, bastəkərin xor miniaturələrində xalq-mahnıvari köklər təkcə melodiyanın inkişafında, onun intonasiya quruluşunda, musiqi quruluşlarının variantlığında deyil, həm də struktur xüsusiyyətlərində, faktura həllərinin sadəliyi və aydınlığında özünü büruzə verir.

Bastəkərin müşayiətsiz xor nümunələrinin yaradılmasına maraqlı göstərməsi diqqətəlayiqdir. A capella janrında bədii cəhətdən əhəmiyyətli əsərlər yaradan F.Əlizadə özündən əvvəlki Azərbaycan bastəkərlərinin (Ü.Hacıbaylı, C.Cahangirov, A.Əlizadə, R.Mustafayev, M.Quliyev, X.Mirzəzadə, Ə.Cavanşirov və b.) üslub axtarışlarının, onların şərhində folklor ənənələrinin müasir tərzdə ifadəsini, yeni səs-fonik effekt axtarışlarının, polifonik texnika və müasir harmoniya vasitələrinin tətbiqinə istinad etmişdir. ♦

Резюме

Статья посвящена изучению произведений одного из талантливых композиторов Азербайджана Фирангиз Ализаде. Актуальность и широта тем и образов, нашедших отражение в произведениях различных жанров в творчестве Фирангиз Ализаде, получает качественно новое осмысление.

Ключевые слова: баяты, хор, миниатюра, цикл, гомофонно-гармонический стиль.

Summary

The article is devoted to the study of work one of the talented Azerbaijani composers Firangiz Alizade. The article provides an theoretical analysis of the musical work “Bayatilar” by composer. The relevance and breadth of themes and images in the work of Firangiz Alizade gets a qualitatively new interpretation.

Key words: bayati, choir, miniature, cycle, homophone-harmonic style.